

PAZINSKI KRAJ U IZVJEŠTAJIMA PIĆANSKIH I POREČKIH BISKUPA SVETOJ STOLICI (1588 - 1780)

Ivan Grah

Uvodne napomene

Državno-politička granica dijelila je u navedenom razdoblju područje današnje općine Pazin na austrijski i mletački dio, a četiri su biskupije - pićanska, porečka, puljska i tršćanska - nad istim područjem dijelile crkvenu jurisdikciju. Državno-politička je granica i cjelinu spomenutih biskupija cijepala na austrijski i mletački dio (in parte Austriaca, in parte Veneta; in ditione... ex parte Imperii, ex parte Serenissimae Reipublicae, i sl.). Tako je pićanska biskupija imala u mletačkom dijelu Grimaldu a tršćanska Draguč, dok je porečka biskupija imala u austrijskom dijelu Pazin, Stari Pazin, Grdoselo, Kašćergu, dio Zamaska, Trviž, Beram, Tinjan, Kringu, Sveti Petar u Šumi i Žminj, a puljska Lupoglav, Vranju, Boljun, Paz, itd. Pićanska je biskupija imala na području današnje općine Pazin ove gradiće i sela: Gračišće, Škopljak, Lindar, Zarečje, Butonigu, Kršiklu, Cerovlje, Previž (Prviš), Gologoricu i Gradinje, a tršćanska Borut i Semić.¹

Takvo je stanje često izazivalo trzavice između Svete Stolice i Carevine odnosno Mletačke republike, naročito kad su te susjedne države imale koji diplomatski spor ili su bile zaraćene, pa je biskupima bilo onemogućeno ili zabranjeno djelovanje u prekograničnom dijelu biskupije. Uviđale su to i državne vlasti, te su dogovorno 1788. godine granice biskupija bile preuređene i usklađene s državnom granicom. Koliko je ta granica bila kroz stoljeća neprirodna svjedoči nam činjenica da je malo naselje Zamask bilo prepolovljeno, pa se mletački dio zvao Zumesco a carski Zamasco.²

¹ Usp.: Carlo De Franceschi, *L'Istria*, Parenzo 1879, str. 476-483; Camillo De Franceschi, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia 1963, str. 13 i 305; Mario Pavat, *La riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola*, Roma 1960, str. 31; Lorenzo e Mary Taccella, *Il cardinale Agostino Valier e la riforma tridentina nella diocesi di Trieste*, Udine 1974, str. 127 i 175.

² Glavni put Kašćerga-Zamask jednim je dijelom, kroz više stoljeća, slovio kao državna granica između austrijske i mletačke Istre. Crkva i groblje bili su na mletačkom tlu, dok je župnik živio na austrijskom. U istoj je crkvi morao slaviti austrijske pobjede i slavlja s austrijskim podanicima i mletačke s mletačkim. Ponekad su isti događaj slavile obje strane, ali s različitom motivacijom. Luigi Papo (u knjizi: *Montona*, str. 88) tvrdi da je ta apsurdna granica prepolovila čak i župnu crkvu, dok Luigi Morteani (u svom djelu: *Storia di Montona*, str. 166) piše da je župna crkva većim dijelom bila mletačka, a manjim dijelom austrijska.

U ovom prikazu bit će obuhvaćena građa pićanskih i porečkih relacija koje se čuvaju u Tajnom vatikanskom arhivu, a odnosi se na veći dio današnje pazinske općine.³ Građa obuhvaća razdoblje od 1588. do 1780. godine. Relacije ili izvještaji su pismeni sastavci na latinskom jeziku o stanju u biskupiji koje su porečki biskupi morali osobno ili putem opunomoćenog kanonika slati svake treće, a pićanski svake četvrte godine Svetoj Stolici, nakon što su pohodili sve župe, crkve, crkvene ustanove, kler i narod. Tu je praksu obnovio papa Siksto V 1585. godine.⁴

Sadržaji relacija pojedinih biskupa

1. Cezar de Nores (1573-1597)

Porečki biskup Cezar de Nores odaslao je u Rim tri relacije: 1588, 1592. i 1596. godine. One se mogu ovako sažeti: porečka se biskupija prostire dijelom u Mletačkoj republici a dijelom u Austrijskoj carevini i sav narod živi po kršćanskim načelima osim zapovjednika Pazinske grofovije, kapetana Jurja⁵ koga je nadvojvoda maknuo na biskupov zahtjev (1588).⁶ Prije više godina biskup je ustanovio da je u Pazinu bilo više odmetnika od pravovjerja, ali su se uz pomoć pobožnog vladara vratili pravovjeri, te se osjeća porast pobožnosti (1592). Biskup moli da papa preporuči nadvojvodi Ferdinandu da ne dozvoli postavljanje nekatolika na čelo Grofovije, jer je raniji kapetan de Chachiner⁷ mnoga zla prouzročio kad je prigrlio i širio vjerske zablude: takvi ljudi ne bi smjeli ni boraviti u Pazinu (1588).

³ Ovaj prikaz ne obuhvaća pulske i tršćanske relacije za župe koje se nalaze u granicama današnje općine Pazin. Vjerojatno o Draguču i Semiću nema ništa u tršćanskim relacijama. Pulske relacije sigurno govore o Lupoglavštini i Boljunštini, ali nisam dospio još prepisati mikrofilmiranu građu koju posjedujem u cjelini.

⁴ Što se tiče arhivske građe Tajnog vatikanskog arhiva, njezine ušćuvanosti, jezika, korištenja, itd. (vidi: Ivan Graha, Arhivska građa Tajnog vatikanskog arhiva koja se odnosi na Riječku regiju, *VHARP*, sv. XXIII, Pazin-Rijeka 1980, str. 289-292).

U ovom prikazu donosim podatke, imena i prezimena onako kako su ih napisali sami biskupi u izvještajima. Neki podaci i navodi izgledaju kontradiktorni, ponekad možda preuveličani, ponekad umanjeni. Tako npr. pićanski biskupi izvještavaju da je u biskupiji živjelo oko 10000 stanovnika (1589), do 27000 odraslih (1607), oko 3000 odraslih (1628). Biskup Zara se poslužio kraticom m/27 (prvi bi se broj mogao čitati i kao 1) ističući da je biskupija malena, ali dobro napućena. Istu su relaciju objavili Lorenzo i Mary Taccella (n. dj., str. 227-231) s istim brojem stanovnika, tj. 27000. Biskup Zara sa žaljenjem konstatira u posljednjoj relaciji (1620) katastrofalne posljedice uskočkog rata koji je biskupiji odnio mnogo tisuća žitelja (*multa hominum millia absumsit*). To bi značilo da se u pićanskoj biskupiji pučanstvo smanjilo za 80 - 90%, a ne za 30 - 50% kao uz državnu austrijsko-mletačku granicu, (Usp. bilješke br. 20, 25, 27, 28). Inače nitko nije detaljnije proučavao demografsko kretanje stanovništva na području ovoga kraja prije i poslije uskočkoga rata. Neki izvori govore o dobroj napućenosti Grofovije do uskočkoga rata, dok je statistika dvorske komisije iz 1619. godine porazna. Na užem području iste Grofovije nabrojeno je samo 2380 stanovnika, zajedno s djecom i udovicama. Taj je broj iznosio četiri godine ranije 3193 (Carlo De Franceschi, *L'Istria*, Parenzo 1879, str. 426-428). Možda bi bilo najtočnije kraticu „m/27“ čitati „m/c7“ = milia circa 7, što u prijevodu znači oko 7000. Ako se tom broju od oko 7000 odraslih tj. pričešenih doda broj djece tj. nepričešenih, dobiva se broj od oko 10000 svih stanovnika prema ranijoj relaciji iz 1589. godine.

⁵ Juraj Primicerio upravljao je Pazinskom grofovijom od 1586 do 1587. godine u ime braće *Keutschach*, bogate obitelji iz Koruške. Iz biskupova pisanja može se zaključiti da je Juraj Primicerio bio gorljivi pristaša protestantizma i kao takav bio iz Pazina protjeran.

⁶ Godina navedena u zagradama ili kasnije rimski broj odnose se na godinu kada je relacija bila upućena Svetoj Stolici, odnosno rimski broj označava redosljed relacija kad ih ima više.

⁷ Ni Pietro Kandler (Indicazioni, str. 156) ni Camillo De Franceschi (Storia, n. dj.) ne spominju tog kapetana, a vjerojatno je i samo prezime iskrivljeno. Možda se radi o kapetanu Jurju Primiceriju s nadimkom de Chachiner ili nekom drugom koji je za vrijeme zakupaca Schwetkovitza ili Khewenhüllera ili Keutscha upravljao Grofovijom.

U biskupiji ima zloporaba koje biskup želi iskorijeniti redovitim godišnjim pohodima župa (1588); ima i praznovjerja⁸ koje je biskup otkrio i koja sramote Istru i Dalmaciju (1592). Biskup je bio prisiljen zatvoriti sjemenište zbog pomanjkanja prihoda i beneficija u mletačkom dijelu, a austrijske vlasti ne dozvoljavaju da se u tome dijelu biskupije koriste prihodi i beneficiji s njihovoga područja (1592). Biskup moli od pape preporuku da četiri klerika glagoljaša budu primljena u Loretski zavod gdje se školuju mnogi Dalmatinci.⁹ Želio bi otvoriti sjemenište za glagoljaše u svojoj biskupiji, jer je to zahtjev vremena (1592). Gotovo u svim se župama glagolja, a svećenici posjeduju jedva brevijar, stari misal i još po koju knjigu.¹⁰ Biskup se u više navrata obraćao papama molbom da se tiskaju liturgijske knjige toliko potrebne ne samo porečkoj biskupiji, nego i čitavoj Istri, Dalmaciji i drugim pokrajinama gdje se govori hrvatski (1592). I još jednom biskup ističe da svi hrvatski krajevi vape za staroslavenskim liturgijskim knjigama te da Njegova Svetost ne bi mogla učiniti ništa korisnije nego poduzeti nešto u vezi s tim (... *si provisum fuerit, nihil utilius, nihil Deo magis gratum atque acceptum a Sanctitate sua effici poterit.*“ (1596).

2. Juraj Reitgartler (1570-1600)

Pićanski biskup Juraj Reitgartler uputio je Svetoj Stolici tri izvještaja: 1589. 1593. i 1595. godine.

U prvom izvještaju biskup opisuje historijat male biskupije koja se sastoji od gradića Pićna, Gračišća i Lindara te desetak sela. Sav je narod katolički; sve se župe nalaze u austrijskom dijelu Istre osim Grimalde koja je u mletačkom; u svim župama žive svećenici glagoljaši izuzevši Pićan i Gračišće; narod je priprost i zadovoljan staroslavenskom službom božjom; u biskupiji ima oko 10000 stanovnika, mahom drevnih Hrvata i nešto prebjega pred Turcima; u biskupiji postoji jedan jedini samostan kod Čepićkog jezera gdje žive dva do tri pavlina glagoljaša; održavaju se godišnje sinode klera i godišnje vizitacije župa u duhu Tridentinuma; jedini Lutherovi sljedbenici jesu zakupac sela Čepić i njegova žena, ali oni rijetko dolaze ovamo.¹¹

U drugom izvještaju biskup ističe da je sav narod u biskupiji vrlo pobožan; da je biskup tokom 23 godine boravka u dijecezi doživio mnogo neprilika i životnih opasnosti sa strane heretika¹² i za vrijeme vremenskih nepogoda; da u biskupiji ima mnogo bratovština koje se brinu za mnogobrojne crkve i crkvice, ali se one često sukobljavaju s biskupom i sa župnicima; da biskup prigodom godišnjih vizitacija župa redovito misi, propovijeda, dijeli krizmu, pregledava bratovštinske račune, crkvene inventare, itd.; da uz generalnog vikara postoje i dekani koji stalno obilaze malu biskupiju; da su svećenici pretežno Hrvati „linguae latinae prorsus ignari“ (gotovo im je nepoznat latinski jezik) te od knjiga posjeduju jedino glagoljski brevijar i misal.

⁸ Biskup ne govori o kakvim se praznovjernim činima radi: bilo je prošireno čaranje, gatanje, razne čarolije, uroci, nošenje čarobnih predmeta, uzimanje čarobnih napitaka i slično.

⁹ Papa Grgur XIII (1572-1585) obnovio je Ilirski zavod u Loretu kod Ancone gdje se besplatno školovalo 36 klerika iz ilirskih zemalja. Papa Urban VIII rezervirao je 20 mjesta za kandidate iz dalmatinskih biskupija od Budve do Osora. Istarske su biskupije bile isključene, te su biskupi uzalud molili da koji njihov kandidat bude primljen u Loretski zavod.

¹⁰ Stari misal i brevijar bili su rašireni u akvilejskoj metropoliji koja je imala i vlastiti obred do 1596. godine. Te je godine bio uveden rimski obred, ali je biskup de Nores tolerirao, dapače i branio, stare misale i brevijare, latinske i staroslavenske, za razliku od pićanskoga biskupa Reitgartlera, rodom iz Senja, koji je zahtijevao od svojih svećenika da stare knjige ili spale ili predaju biskupiji.

¹¹ Gospodari Čepića bili su u to vrijeme Julijana Nikolić udata Diotelevi: njoj je pripao Čepić nakon očeve smrti. Ubili su ga pobunjeni seljaci zbog neljudskog i surovog postupanja prema njima. (Usp.: Camillo De Franceschi, I castelli della Val d'Arsa, Parenzo 1900, str. 149-150).

¹² Biskup ne navodi njihova prezimena, ali se može zaključiti da misli na Nikoliće, Barboe i Borghene o kojima izričito govori njegov nasljednik Zara.

Treći izvještaj sadržava zapravo Sinodalne konstitucije pičanske biskupije iz 1594. godine u 39 točaka. Peta glasi: „Cum iam toties, immo saepissime a nobis prohibitum sit, ut missalia et breviaria antiqua abolirentur, quae apud nonnullos usquedum visuntur, praedicta aut comburantur, aut ad nos diferantur, nec ullo modo apud vos habebuntur“ (Budući da smo već toliko puta, dapače vrlo mnogo puta, zabranili misale i stare brevijare kojim se još neki svećenici služe, neka se isti ili spale ili nama dostave, ni na koji način kod vas zadrže).¹³

3. Ivan Lipomano (1598-1608)

Porečki biskup Ivan Lipomano sastavio je i poslao u Rim četiri izvješća: 1600, 1603, 1606. i 1607. Prvo se izgubilo, ostala su bila predana zajedno 1608. godine.

Biskup ističe kako je za prve vizitacije župa ustanovio da ima mnogo svećenika Hrvata koji osim misala i staroga brevijara tiskanih na njihovom jeziku nemaju drugih knjiga na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku. Dapače, ima svećenika koji se služe tim knjigama koje su rukom pisane.¹⁴ Zatim je ustanovio da se za primanje nižih redova zahtijevalo da klerici znaju čitati iz staroslavenskog misala i brevijara; da su gotovo svi klerici u biskupiji neuki (*ignorantes*), te da ne uče ni latinski ni talijanski, nego samo ilirski; da svećenici iz neznanja dodaju ili ispuštaju bitne riječi u liturgijskim činima (II i III rel.).¹⁵ Biskup vruće moli, dapače zaklinje papinu dozvolu da smije poslati kojeg klerika u Ilirski zavod da i ovoj biskupiji sine koji tračak svjetla (IV).

U biskupiji nema heretika, ali je biskup otkrio za vrijeme prvoga pohoda župa da je biskupija toliko zaražena praznovjermem i maleficijama te se ne može reći da je pošteđena odmetničke ljage. Ta bi se ljaga mogla iskorijeniti jedino uz pomoć svjetovne vlasti, ali ni u mletačkom ni u austrijskom kraju nema predstavnika vlasti koji bi ta djela progonio i kažnjavao. Biskup je nemoćan u tom pogledu, jedino je naredio župnicima da katehiziraju i poučavaju povjerenim im župljane, a hrvatskim je svećenicima zapovjedio da sve obrasce i molitve najprije isprave i ispravno ih prenose i uče (III). Biskup nastoji oko uvođenja rimskog misala, brevijara i obrednika.¹⁶

¹³ Biskup Juraj Reitgartler postao je pičanskim biskupom 1570. godine tj. iste godine kada je papa Pio V uveo u uporabu Rimski misal za cijelu Crkvu. Akvilejska crkvena pokrajina imala je tada vlastiti obred i vlastite liturgijske knjige, a u pičanskoj biskupiji te su knjige bile pretežno staroslavenske kao i u ostalim istarskim biskupijama. Ni Tridentski sabor, ni papa Pio V nisu kategorički zabranili vlastite obrede u pokrajinama i druge jezike u liturgiji, uz uvjet da su stariji od 200 godina. Biskupi akvilejske pokrajine na saboru u Udinama 1596. odlučili su, iako je bilo osporavanja i protivljena, da se u metropoliji ukinu vlastiti obred i vlastite liturgijske knjige i uvedu rimski obred i knjige propisane bulama pape Pija V. Što se tiče biskupa ilirske pokrajine, gdje se upotrebljavaju staroslavenski brevijari i misali (*in lingua illirica*), plenum je samo preporučio da učene osobe koje dobro vladaju tim jezikom pomno revidiraju i isprave spomenute knjige. Dalje isti biskupi iznose samo kao želju (jer se izvršenje ne može propisati), potrebu da se i u tim krajevima vremenom uvedu rimski brevijar, misal i ritual. Talijanske i latinske knjige koje se mnogo više čitaju i ispravljaju vrve pogreškama, a što reći o staroslavenskim koje rijetki čitaju i ne znaju što treba ispraviti. (Opširnije o tome usp.: Giacomo M a r c u z z i, Sinodi aquileiesi, Udine 1910, str. 261-270). Izgleda da je od svih istarskih biskupa pičanski biskup Juraj Reitgartler bio najradikalniji i prvi pokušao jednim potezom dokrajčiti i staroslavensku službu božju i glagoljske liturgijske knjige, i akvilejski obred i vlastite latinske obredne knjige. Danas nije poznat ni jedan staroslavenski ni latinski kodeks akvilejskog obreda iz područja pičanske biskupije. Nedavno smo pronašli nekoliko ostržikaza iz staroslavenskog misala u uzevu najstarijih matičnih knjiga u Gračišću i u Krbumama.

¹⁴ Ovaj podatak svjedoči da župe, napose one soromašnije, nisu nabavile prvi tiskani glagoljski misal iz 1483. godine ili zbog skupoće, ili zbog težeg razumijevanja, ili zbog toga što je misal slijedio rimski a ne akvilejski obred. (Vidi bilj. broj 10).

¹⁵ Rimski brojevi u zagradama odnose se na kronološki red relacija.

¹⁶ Vidi bilj. broj 10 i 13.

Motovun, plemenit i gusto naseljen gradić, nema samostana ni dobrih redovnika, ali su građani počeli graditi samostan pod nadzorom pretora Ciuranija i mole papin zaговор kod franjevačkih poglavara da im pošalju 3-4 redovnika.¹⁷

Od najstarijih vremena gotovo sve župnike u biskupiji biraju župne zajednice (*communitates*), ali traže biskupovo odobrenje i uvođenje kandidata u posjed službe.¹⁸

4. Antun Zara (1601-1621)

Pićanski je biskup Antun Zara odaslao Kongregaciji 1606. god. dva izvještaja o stanju u biskupiji, jedan 1614. i jedan 1620. godine.

Tri ranija Zarina izvještaja opširna su i znalački sastavljena, četvrti je vrlo kratak i tužan. Biskup najprije iznosi opširan historijat biskupije na temelju arhivske građe, povelje osnutka i urbara.¹⁹ Zatim sažeto opisuje životopise sv. Nicefora mučenika i sv. Nicefora, pićanskog biskupa s izričitom željom da ih kardinal Baronio na papinu preporuku uvrsti u svoje *Annales Ecclesiae*. Poziva se na drevnu i časnu prošlost kad su pićanska crkva i biskupija bile bogate, počevši od darovnica cara Konstantina kad su prihodi iznosili do 15000 kruna, prihodi koji su za vrijeme ratnih pustošenja bili svedeni na jedva 200 kruna. Biskup je ipak uspio obnoviti svoj dvor i katedralu, obogatiti crkveni inventar i povećati prihod izgradnjom dvaju mlinova na rijeci Raši.²⁰ Biskup stalno rezidira u Pićnu, godišnje obilazi župe, ukida zloporabe i praznovjere, održava godišnje sinode i zahtijeva njihovu dosljednu provedbu. U biskupiji postoje utvrđeni gradići Gračišće i Lindar i otvorena sela Novaki, Zarečje, Cerovlje, Previž, Kršikla, Brdo, Krbune, Grobnik, Sveti Ivanac, Gradinje, Čepić, Gologorica, Škopljak i Tupljak u austrijskom dijelu, te Grimalda u mletačkoj Istri. Gotovo svi svećenici govore hrvatski, talijanski i njemački: ranije se u svim župama glagoljalo, osim Pićna i Gračišća, a kasnije su svećenici počeli upotrebljavati latinski jezik u liturgiji. Biskup šalje starije bogoslove na nauke u Ljubljanu i u Graz, dok mlađi uče u Pićnu i u Gračišću. U biskupiji žive samo katolici: jedino u Čepiću žive plemićke porodice Borgen, Barbo i Nikolich koje su prigrlile Lutherove zablude.²¹ Neki članovi navedenih obitelji vratili su se pravoj vjeri, plemića Adama obratio je biskup, dok je ostale članove, muške i ženske, koji su ustrajali u zabludama, nadvoj-

¹⁷ Crkvicu su počeli graditi 1585. godine i doskora su se u samostan uselili franjevci koji su nakon par godina iz nepoznatih razloga napustili Motovun. Nadomjestili su ih serviti 1598. i ostali do 1790. godine kada su mletačke vlasti ukinule samostan. (Usp.: M o r t e a n i, Storia, n. dj., str. 201; Papo, Montona, n. dj., str. 184).

¹⁸ U prvo doba kršćanstva zajednice vjernika birale su aklamacijom svoje duhovne poglavare. Formiranjem župa u Istri to je pravo ušlo u municipalne i komunalne konstitucije u duhu rimsko-bizantskih tradicija. Ta se praksa uklopila i u formiranje seoskih općina ili komuna u duhu starih rodovskih tradicija doseljenih Hrvata nakon što su se pokrstili. To je pravo naroda bilo kamen smutnje kroz srednji i novi vijek, kako u mletačkoj, tako i u austrijskoj Istri, gdje su i civilne i crkvene vlasti nastojale ograničiti to iskonsko pravo naroda ili ga pak prisvojiti. Uvedeno je tzv. pravo predlaganja (*jus praesentandi*) i patronat ili patronatsko pravo (*jus patronatus*), kad je narod neke gradske ili seoske komune izgubio pravo predlaganja ili izbora kandidata za župnika i za druge duhovne djelatnike, a pravo je prešlo u domenu gradskog vijeća ili kaptola ili pak biskupa (u mletačkom dijelu), a Habsburgovaca u austrijskom dijelu Istre. Narod je i dalje predlagao kandidate za crkvene službe, ali je bio uvjetovan voljom patrona. Patronat nad mnogim istarskim župama zadržao se do 1945. godine kada je via facti prestao. (Usp.: *Status personalis et localis* porečko-pulske i tršćansko-koparske biskupije raznih godina).

¹⁹ I. G r a h, Urbar pićanske biskupije 1617-1621, *VHARP*, sv. XVI, Rijeka 1971, str. 263-283.

²⁰ Urbar pićanske biskupije (*VHARP*, sv. XVI, str. 275-276) spominje dva mlina-vodenice na rijeci Raši: prvi se zvao Novi, a uništili su ga Mlečani za vrijeme rata; drugi se zvao Vetva, kojega su iz temelja obnovili Ivan Kruhonja i Petar Mladenčić.

²¹ Vidi bilj. broj 11 i 12.

voda Ferdinand potjerao iz biskupije.²² Biskupija je mala ali je dobro napućena: nekada je imala mnogo župa, a sada ih ima samo 16 s oko 27000 ispovjedenih stanovnika (sic). Biskup ima i svjetovnu vlast nad selima Škopljakom i Tupljakom i od nedavna nad župom Gologoricom. Biskupovi koloni u Škopljaku doživljavaju zlostavljanja, provale, otimačine i osude na zatvor sa strane stanovnika Gračišća i Bernardina Barboa, zapovjednika Pazinske grofovije.²³ Biskup, iako savjetnik i prijatelj austrijskog nadvojvode, nemoćan je da otkloni nepravde kojima su izloženi njegovi podanici. Još je gore stanje u Tupljaku odakle su pokrajinske vlasti nasilno odvele 15 obitelji kolona i njihovu pokretnu imovinu za vrijeme biskupa Zaharije koji nije mogao podmiriti državnom fisku porez od 60 forinti. Koloni su bili prodani lupoglavskom zakupcu Kristoforu Guščiću koji ih je zatim preprodao Tuzleru, a ovaj ih je oporučno ostavio svojoj ženi. Biskupija je time materijalno oštećena i godišnje gubi oko 500 forinti, dok kupac nepošteno zarađuje tisuće i tisuće na jadnim kolonima.

Biskup moli papinu intervenciju kod cara. Rubno je druga ruka napisala „*commendatur Nuntio*“ (Neka se preporuči municiju).²⁴ Posljednja je Zarina relacija kratka i tužna, vjeran odraz poratnoga stanja u biskupiji, koja je bila poprište stalnih upada, provala i pustošenja sa strane Mlečana koji su mnoštvo jadnih ljudi iz biskupije odveli na galije ili ih internirali, a jadnim su seljacima oteli i odveli stada, popalili usjeve i zapalili bijedne kolibe. Biskupija je izgubila više tisuća žitelja, a preživjeli intenzivnije i masovnije sudjeluju u bogoslužju tražeći u tim teškim vremenima jakost i utjehu u vjeri.²⁵

5. Leonard Tritonio (1609-1631)

Porečki biskup Leonard Tritonio uputio je Svetoj Stolici šest relacija ovim redoslijedom: 1609, 1612, 1615, 1619, 1623. i 1627. godine. Ovakvog su sadržaja: porečka biskupija ima u Pazinskoj grofoviji pet utvrđenih gradića (I-VI).²⁶ Ranije je postojalo sjemenište koje je nemoguće uzdržavati zbog pomanjkanja sredstava, stoga nije čudno što ima toliko neznanja i neukosti među svećenicima u kraju koji inače oskudijeva učiteljima gramatike (II-VI). U biskupiji je zavladalo jadro ekonomsko stanje kao posljedica ratovanja ranijih godina kad je čitava pokrajina bila opustošena pljačkama i kad se nasilje barbarski sprovodilo (IV). Tada su čak dvije župe ostale bez župnika: jednoga je umorio neprijateljski mač, a drugoga je zaklala grabežljiva

²² Dekret izгона protestanata iz Pazinske grofovije bio je datiran 1598. godinom.

²³ Opširnije o tome vidi: C. De Franceschi, *Storia*, n. dj., passim.

²⁴ Ovaj je podatak uveden u *Urbar pićanske biskupije (VHARP, sv. XVI, str. 277)*. O Guščiću i o Tuzleru govori opširnije C. De Franceschi (*Storia*, n. dj., str. 264-266; *I castelli*, n. dj. passim). Istražujući arhivsku građu Lupoglavštine u župnom arhivu u Dolenjoj Vasi i uspoređujući prezimena, nisam mogao ustanoviti gdje je na području lupoglavske gospoštije bilo naseljeno onih 15 obitelji nasilno odvedenih iz Tupljaka. Možda su bile naseljene u Tibule, selo na samoj državnoj granici prema Draguču. To je selo upisano kao Tublach u Urbarskom registru poreza gospoštije Lupoglav za god. 1560-1562. (Usp.: Danilo Klén, *Urbari i urbarski popisi Lupoglava: 1560-1571, VHARP, sv. XVIII, str. 28*). Nije poznato da li je nuncij intervenirao kod cara. No odvedene obitelji nisu nikada bile vraćene u Tupljak.

²⁵ Mlečani su provaljivali na tlo pićanske biskupije u više navrata i s raznih strana između 1612. i 1617. godine. U to vrijeme stradali su i mlinovi na Raši. (Vidi bilj. broj 20; opširnije o tome vidi: Carlo De Franceschi, *L'Istria: note storiche*, Parenzo 1893, str. 296 dalje; Camillo De Franceschi, *Storia*, n. dj. passim; Miroslav Bertosa, *Uskočki rat i slom istarskog gospodarstva, Jadranski zbornik, sv. IX, Pula-Rijeka 1975, str. 263 dalje; i sti., Gospodarsko stanje u Istri nakon uskočkog rata, Historijski zbornik XXIX-XXX, Zagreb 1976-77, str. 209 dalje*).

²⁶ Utvrđeni gradići bili su: Pazin, Beram, Trviž, Tinjan i Žminj.

ruka za vrijeme uništavanja i paljenja polja i vinograda (V). U to vrijeme nastradalo je i više poljskih crkava.²⁷

Većina župnika po selima još glagolja (V). Seoske i gradske zajednice, a negdje laičke osobe, svuda u biskupiji, uživaju običajno ili uzurpirano pravo predlaganja kandidata za sve crkvene službe (II-VI), ali su crkveni beneficiji tako siromašni da su svećenici prisiljeni prosjačenjem nadoknaditi najnužnije za život (IV) i za odijevanje (V). Nadalje, uvriježila se i uzurpacija crkvenih prava i dobara kao i ograničavanje crkvene slobode, što sve biskup smatra posljedicama minulog rata (III-VI) i konstatira da i pored opće moralne izopačenosti u biskupiji nema heretika.

6. *Pompej Coronini (1625-1631)*

Pićanski biskup Pompej Coronini osobno je posjetio Rim 1628. godine i predao jedinu relaciju u vezi sa svojim biskupovanjem. On se opravdava da mu neodgovodi poslovi na čestom zasjedanju Goričkoga sabora gdje mora nastupati kao zastupnik i kao carev savjetnik ne dozvoljavaju da se intenzivnije posveti biskupiji koja nema više od tri tisuće odraslih stanovnika i koja priznaje za svjetovnog poglavara ugarskoga kralja kao pazinskoga grofa. Grimalda je jedina župa pod civilnom vlašću Venecije. Župe su bijedne i osjeća se nedostatak klera. Za vrijeme rata najviše je stradala Kršikla gdje je crkva bila opljačkana, tako da ni župniku nema opstanka.²⁸ Svi se župnici služe latinskim jezikom i rimskim obredom izuzevši trojicu koji su zajedno s biskupovim pomoćnikom napustili latinski jezik i prihvatili staroslavenski.²⁹ Narod se služi ilirskim jezikom koji se zove hrvatski. Jedino neki pojedinci govore talijanski. U biskupiji ima mnogo bratovština, ali bez napisanih pravila, pa nije čudno što bratimi spiskaju prihode u gozbama i pijankama. Biskup je kod toga nemoćan, jer bratimi besplatno obrađuju bratovštinsku zemlju i vinograde, a gozbe i pijanke jedina su im nagrada za trud.

7. *Ruđer Tritonio (1633-1644)*

Porečki biskup Ruđer Tritonio sastavio je i poslao u Rim pet izvješća koja su ova-ko datirana: 1634, 1635, 1636, 1640. i 1643. godine. Izvješće iz 1635. posvećeno je austrijskom dijelu biskupije (*sub Dominio Serenissimae Domus Austriae*). Biskup izvještava da u ovom kraju ima deset župa koje su toliko bijedne da se jedva nađu

²⁷ Za vrijeme uskočkog rata najviše su stradala sela, polja, usjevi, vinogradi, kuće, crkve itd. uzduž političke granice, jer su upadi, pljačke, ubojstva, otimačine, paljenje usjeva bili obostrani: uz vojsku i plaćenike sudjelovali su i domaći stanovnici iste krvi, narodnosti i vjere, ali politički podijeljeni na *Benečane* i *Kraljeve*. Biskup ne navodi sela gdje su bila ubijena dva župnika.

²⁸ Nakon što je Kršikla, uz još neka sela, bila popaljena, mletački je zapovjednik u ratnom izvještaju zapisao da je zavladala obostrana praksa nanošenja protivniku što veće štete, što ne koristi ni jednoj ni drugoj strani, dok jadtim podanicima uzrokuje najveće zlo. (Usp.: C. De Franceschi, *L'Istria*, n. d., str. 323).

²⁹ Ovaj do sada nepoznat podatak svjedoči da nije išlo baš glatko s potiskivanjem i ukidanjem staroslavenskog bogoslužja u pićanskoj biskupiji. Biskupov pomoćnik bio je hrvatski propovjednik ili kapelan ili kateheta, koji je za vrijeme biskupove vizitacije župa govorio narodu u biskupovo ime i bio mu tumač, budući da biskupi nisu govorili, a neki čak ni razumijevali hrvatski. Kasniji biskupi više ne spominju staroslavensko bogoslužje, ali je ono nadživjelo i samu biskupiju, jer je posljednji glagoljaš umro na Grimaldi 1849. godine. (Usp.: Luka Jelčić, *Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae*, Krk 1906, str. 129). Posve tendenciozno piše C. De Franceschi (Contea, n. dj., str. 309) da se u pićanskoj biskupiji, od njezino osnutka do ukinuća, liturgija obavljala na latinskom jeziku. Pietro Kandler pisao je 1847. godine da se u pićanskoj biskupiji pretežno glagoljalo. On je, štoviše, proučavajući raniju povijest Istre, lokalizirao u pićanski biskupski ager jezgru Istarske Sklavonije srednjega vijeka od IX do XV stoljeća, gdje su se Hrvati prve kolonizacije saživjeli i stopili s preživjelim Keltima i Latinima prihvativši kršćanstvo. (Usp.: P. Kandler, *Notizie storiche di Montona, Trieste* 1875, str. 66).

svećenici koji bi ih preuzeli. Postojala je prepozitura u Pazinu, ali je ona bila sjedinjena s isusovačkim zavodom u Gorici. Dušobrižništvo u Pazinu vode jedan vikar i jedan kapelan koji ne dopijevaju udovoljiti svim potrebama naroda.³⁰

Ima šest gradića opasnih zidinama³¹ i mnogo crkava rasijanih po poljima, a gotovo sve su bez ikakvog ukrasa. Postoje dva samostana — pavlinski i franjevački. Svećenika ima 20, klerika 10, svih stanovnika 5000.

U ostalim relacijama biskup referira da se u biskupiji dijelom još glagolja, da ima sve više ruševnih poljskih crkava, da sve veća bijeda vlada ovim krajem i da se još osjećaju posljedice ratnog razaranja te da među 14000 žitelja, u biskupiji ipak nema heretika unatoč sveopćoj izopačenosti života.

8. *Antun Marenzi (1637-1646)*

Pićanski biskup Antun Marenzi osobno je predao 1644. godine jedinu relaciju u Rim, navodeći da od biskupijskih prihoda može živjeti u Pićnu jedva tri mjeseca. Sam naziv Petena za Pićan kao sjedište biskupije, prema Marenzijevu tumačenju dolazi od hrvatske riječi „pet“, jer je Petena bila peta na redu koju je pobožni car odredio za sjedište biskupije i htio je nazvati Pentapolis.³² U biskupiji ima mnogo bratovština koje sve djeluju bez pisanih pravila; nema sjemeništa; klerici uče čitati, pisati i osnove latinskoga jezika; nema ni hospitala za prosjake. Prosjaka, uostalom, gotovo da i nema, jer je narod radin i voli radije radom zaslužiti potrebno za život negoli skitnjom i prosjačenjem. U biskupiji ima oko 8000 stanovnika i svi govore hrvatski, jedino neki pojedinci govore talijanski.

9. *Ivan del Giudice (1644-1666)*

Porečki biskup Ivan del Giudice predao je u Rimu osobno ili po opunomoćeniku četiri izvještaja: 1647, 1655, 1659. i 1665. godine. Ovakvog su sadržaja: što se tiče izbora župnika, svuda u biskupiji to pravo uživaju komuni ili laičke osobe (I, II, IV), a u Pazinskoj grofoviji car Leopold i njegovi pređi infeudirali su to pravo princu de Portia, zatim princu de Ausperch (sic) koji je nedavno kupio grofoviju (IV). Bogoslužje se negdje odvija za latinskom, negdje na staroslavenskom jeziku (I, III, IV). U Pazinskoj je grofoviji bio objavljen edikt cara Leopolda koji najstrože zabranjuje podanicima svaku vezu s biskupom koji živi u mletačkom dijelu biskupije, a biskupu se naređuje da u austrijskom dijelu biskupije imenuje vikara sa svim ovlastima.³³ Biskup se tom ediktu nije pokorio, jer bi takav potez bio štetan crkvenoj jurisdikciji. Obratio se papinoj kongregaciji u Rim, a ova je slučaj prosljedila nunciju u Beč. I sam je biskup u više navrata pisao nunciju Caraffi u Beč. Nuncij je osobno putovao u Graz da intervenira kod cara, ali car nije htio o tome razgovarati s nuncijem, već se radije obratio princu de Portiji. Nuncij se vratio s obećanjem da će se nesporazum povoljno riješiti. Biskup je prosvjedovao putem nuncija u Beču i protiv nove prakse pozivanja klerika na svjetovni sud u imovno-pravnim sporovima. Za vrijeme generalne vizitacije župa u ovom dijelu biskupije, biskup je želio riješiti razne slučajeve,

³⁰ Isusovci su preuzeli pazinsku prepozituru 1622. i vodili je do 1663. godine.

³¹ Vjerojatno je biskup Tritonio uvrstio u utvrđene gradiće i Grdoselo koje je imalo samo kaštel. Vidi bilješku broj 26.

³² Pićanski biskupi nastojali su pošto pošto spasiti opstojnost drevne biskupije. Biskup Marenzi čak je etimologijom riječi Petena (od hrvatske riječi „pet“) želio dokazati da je Pićan ili Petena bilo peto biskupijsko sjedište koje je osnovao car Konstantin.

³³ Taj se potez Habzburga može tumačiti kao posljedica napetih odnosa koji su vladali između Austrije i Venecije. Kasnije se taj stav zaoštrio do te mjere da su carevi mimo porečkoga biskupa imenovali i davali jurisdikciju pazinskom prepozitu.

ali vjernici i svećenici kao austrijski podanici, zastrašeni sankcijama carevog edikta, nisu se usudili pojaviti na ročištu (IV). U biskupiji postoji samostančić i crkva sv. Siksta gdje živi pavlin fra Ivan Radmanović, kome carski dekreti prijete smrću usudi li se prijeći u pavlinski samostan u austrijskom dijelu. Sličnim je sankcijama i mletački Senat uvjetovao svaki dolazak pavlina iz austrijskog dijela k svetom Sikstu i bilo kamo u mletačku Istru. Nekada su fratri iz austrijskog samostana ubili neke u mletačkom i oružanom rukom napali spomenutog fra Ivana, koga su pokušali ubiti, ali su ga samo izranili. Poglavarci reda nisu ništa poduzeli za njegovu obranu i već 30 godina nisu ni pohodili crkvicu sv. Siksta. Inače se fra Ivan pokorava porečkom biskupu, jer mu je crkva i samostan u granicama porečke biskupije u mletačkom kraju. Biskup bi mu želio povjeriti službu u Baratu i u drugim selima koja su ranije bila ovisna od napuštene dvigradske zborne crkve (II).

10. Franjo Vaccano (1649-1663)

Pićanski biskup Franjo Vaccano proveo je svoje biskupovanje kao brodolomac na uzburkanom moru - prema pisanju u relaciji iz 1661. godine. Tek što je bio preuzeo biskupiju, buknuła je krvava buna širom Pazinske grofovije sa završnicom u samome Pićnu, gdje su pobunjenici uhvatili zapovjednika Grofovije i njegova tajnika, neljudski ih mučili i ubili; zatim su profanirali katedralu, provalili i opustošili biskupski dvor, oteli pokretninu, uništili podove, porušili pregradne zidove i odnijeli biskupovu imovinu. Biskup se morao potucati svijetom tražeći pravdu sve do carskoga dvora i boreći se za vlastitu egzistenciju do 1659. godine kad se konačno mogao vratiti u Pićan. Biskup se ovako jada svetom ocu: „Nam vix limina ingressus ipsius Episcopatus, crudelis totius Comitatus Pisinensis rebellio, cum morte, et inhumana trucidatione temporalis Gubernatoris, et Cancellarij, tum sacrilega Cathedralis Ecclesiae Petenensis violatione, et infractione, et omnimoda Episcopalis domus spoliatione, nec non ipsorum parietum, ipsorum denique pavimentorum destructione: communi humani generis hoste suadente contigit; unde spoliatus ego omnibus, et vita non securus, alibi, de mea sustentatione, et salute sollicitus, auxi“.³⁴

Biskup Vaccano bio je poslao u Rim 1656. godine opširnu relaciju o stanju u biskupiji neposredno nakon bune, ali je njegov opunomoćenik bio pogođen od kuge koja je harala Vječnim Gradom. Isti je iz Rima bio javio biskupu da je obavio prethodne formalnosti i da će doskora izručiti relaciju. God. 1661. odnijeli su u Rim novu relaciju novački župnik Petar Šestan i gologorički kapelan Mihovil Zec.

Vaccano sebe smatra sufraganom ljubljanskog kneza-biskupa. U biskupiji se još osjećaju posljedice turskih provala ranijih stoljeća, mletačkih haranja početkom stoljeća i nedavne krvave bune. Biskupov prihod iznosi oko 150 škuda godišnje, a tim primanjima mora uzdržavati uz sebe generalnog vikara, kancelara, poslugu, hodočasnike, prolaznike, prosjake i članove prosjačkih redova; mora snositi troškove za razne popravke i rasvjetu, te plaćati porez u iznosu od 50 škuda.³⁵ Nakon provale i devastacije biskupskog dvora za vrijeme „barbarskih okrutnosti pobunjenih podanika“ biskup nije imao kamo ni glavu skloniti do ove godine kad se barem nešto uspelo popraviti. Car ima pravo izbora i predlaganja kandidata za župnika u

³⁴ Biskup Vaccano je o toj buni opširnije pisao u relaciji iz 1656. godine koja se u Rimu zagubila. (Vidi: *VHARP*, sv. XVIII, str. 153-160 i sv. XXI, str. 351-354).

³⁵ Godine 1650. jedna mletačka škuda vrijedila je u Rijeci 9,12 lira u srebru. Toliko je po prilici u to doba koštao jedan riječki starić pšenice. Riječki star ili starić obuhvaćao je 38, 26 litara. (Usp.: G. K o b l e r, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, vol. II, Fiume 1896, str. 97-98 i 109; Z. H e r k o v, *Mjere Hrvatskog primorja*, Rijeka 1971, *passim*).

Gračičću, Lindaru i Zarečju. Istim se pravom izmjenično služe biskup i seoske zajednice u Cerovlju, Gologorici, Gradinju i Grimaldi. Biskup mora trpjeti takve zloporabe „pro bono pacis“, jer nema o toj službi nikakve kanonske institucije.³⁶ Župnički su prihodi tako niski i bijedni da pojedini župnici moraju obrađivati zemlju i vinograde žele li preživjeti. Oni se kao pravi seljaci oblače u domaća rustična odijela, bez svećeničkoga kolara, plašta i šešira, kreću se poderani s hrvatskom kapom na glavi ili onakvom kakvu nose vojnici ili konjanici. Biskup se tješi da se bogoslužje vrši prema Rimskom obredniku i skladno s propisima Tridentinskog sabora. Biskup je ozbiljno i strogo opomenuo župnike da moraju posjedovati brevijar, Bibliju, Tridentinske odredbe, Rimski obrednik i po koju knjigu iz morala i homiletike, te da nedjeljom i blagdanom moraju propovijedati, tumačiti Evanđelje i glavne vjerske istine.

U biskupiji živi oko 3000 stanovnika. Gotovo svi oltari po crkvama vezani su uz neku bratovštinu, ali samo jedna (u Gračičću) ima pravila isposlovana u Rimu. Bratimi obrađuju njive i vinograde svojih bratovština, međusobno dijele prihode i malo se brinu za crkve i oltare. Biskup je izdao stroge propise glede poslovnih knjiga, pravila i statuta za sve bratovštine. Govoreći o manama i porocima u narodu, biskup nabraja konkubinat i teže psovke. Održao je dvije sinode i izdao ljekovite konstitucije. Biskup pretežno živi u Ljubljani gdje je prepozit grada, sufragan kneza-biskupa i zastupnik duhovnih staleža u Pokrajinskom saboru.

Ovu su relaciju biskupa Vaccana uz ostale potpisali župnici: gračaški-Juraj Hlaj, lindarski-Juraj Glogovac i gologorički-Juraj Kukurin.

11. *Andrija a Raunach (1670-1686)*

Pićanski biskup Andrija a Raunach, u jedinoj relaciji (iz 1675) koju je u Rim odnio cerovljanski župnik Grgur Karlović, jada se kako je bijedno ekonomsko stanje zavlдалo u biskupiji i kako su za vrijeme bune 1653. god. bile uništene sve knjige i stare povelje u biskupskom dvoru osim rukopisa *Juria episcopalia*. Što se tiče župničkih primanja, ilustracije radi, navodi iznos pogrebnine: hljeb kruha, mjera vina i voštanica vrijedna jedan novčić.

12. *Aleksandar Adelasio (1671-1711)*

Porečki biskup Aleksandar Adelasio odaslao je Svetoj Stolici deset izvješća ovim kronološkim redom: 1673, 1675, 1679, 1682, 1685, 1689, 1695, 1699, 1703. i 1706. godine. U svima navodi ove činjenice: komuni i laičke osobe imaju od pamtivijeka običaj biranja i predlaganja župnika gotovo u svim župama. U austrijskom dijelu car Leopold i raniji carevi predali su spomenuto pravo grofu Ausperghu koji sada vodi Grofoviju. Mnoge područne i poljske crkve ili vape za najnužnijim inventarom, ili su ruševne, ili već porušene. Vrlo su oskudni i crkveni beneficiji. U biskupiji koja broji oko 20000 stanovnika djeluje oko 100 svećenika. Postoji 10 samostana muških redova, ali jedino franjevački u Rovinju i Pazinu i pavlinski u Svetom Petru u Šumi imaju 8-10 redovnika. Bogoslužje se vrši negdje latinskim, negdje ilirskim jezikom. Biskup je za pohoda župa otkrio mnoge zloporabe, te je izdao i proglasio ljekovite odluke u prvoj sinodi³⁷ na kojoj nisu sudjelovali svećenici iz austrijskoga kraja, jer im je bilo strogo zabranjeno prijeći državnu granicu, a svaka veza s biskupom bila je sankcionirana teškim kaznama.

Relaciji iz 1685. god. biskup je priložio edikt kojeg je kapetan Grofovije, grof Auspergh, prosinca 1681, proglasio preko glavara svih mjesta i sela, tzv. župana (*ut*

³⁶ Vidi gore bilješku broj 18.

³⁷ Sinoda se održala u Poreču 1675. godine.

ulgo vocantur Supani). Biskup smatra da je spomenuti edikt vrlo štetan za imunitet i slobodu Crkve, neubičajen i sankcioniran teškim kaznama. Ovog je sadržaja: 1. svi zemljišno-pravni sporovi među crkvenim, crkveno-laičkim osobama i obratno, moraju se rješavati jedino pred svjetovnim vlastima; 2. sve laičke osobe u bilo kojem sporu s crkvenim osobama na temelju pisanog dokumenta, ugovora, obaveze ili dogovaranja moraju se obratiti civilnoj vlasti kao jedino kompetentnoj, a nikako crkvenoj; 3. u svim ostalim slučajevima u kojima spomenute osobe imaju spor o plodovima i prihodima bilo od crkvenih beneficija, bilo od crkvenih osoba, crkava, bratovština, itd., dužne su se obratiti isključivo civilnim vlastima; 4. na duhovnu se oblast odnose jedino slučajevi duhovne naravi i stege s obzirom na crkvene osobe kao i sve ono što se odnosi na duhovnost i dušu.

13. Antun Gaus (1693-1716)

Pićanski biskup Antun Gaus predao je putem opunomoćenog zastupnika u Rimu pet izvještaja. Godine 1705. biskup piše da je opasno putovati zbog ratnoga stanja,³⁸ a 1714. da je zabranjeno putovati izvan Grofovije zbog pojave kuge.³⁹ U prvoj relaciji iz 1697, biskup Gaus uglavnom prepričava izvještaj svog prethodnika iz 1675. godine, nabrajajući kako su sve stare knjige i spisi bili uništeni u Pićnu za vrijeme bune, provale u katedralu, devastacije biskupskog dvora i ubojstva Bottonija, zapovjednika Grofovije. Dalje biskup izvještava da u maloj biskupiji postoje tri župe - Gračičće, Lindar i Novaki - od kojih su ovisne sve ostale područne crkve. Ekonomsko stanje u biskupiji više je nego bijedno, te biskup može živjeti u Pićnu jedva tri mjeseca od prihoda biskupije.

Prema izvještaju iz 1697, u biskupiji je živjelo oko 4000 stanovnika, a prema onom iz 1714, oko 6000. Na poleđini relacije iz 1711. god. pribilježena je ova natuknica za odgovor: „Pobuđuje žaljenje stanje vrlo siromašne Crkve, neka se odgovori da se na neki način nastoji barem poučavati dječake.“ (*Commiserandum statui miserrimae huius Ecclesiae, et respondendum ut curet aliquo modo saltem pueros instrui*“).

14. Petar de Grassi (1718-1731)

Porečki biskup Petar de Grassi odaslao je 1730. godine opširnu relaciju koja ne obuhvaća austrijski kraj, jer porečki biskup već 20 godina ne smije prijeći državnu granicu i pohoditi tamošnje župe. Stoga se biskup tuži da podaci i činjenice koji se odnose na austrijski dio biskupije nisu provjereni. Biskupu je poznato da taj dio biskupije graniči s puljskom, pićanskom i trščanskom biskupijom i da obuhvaća jednu zbornu-župnu crkvu i osam župnih s prepoziturom na čelu. Prepozitura u Novom Pazinu posvećana je sv. Nikoli, a zbornu-župna crkva u Žminju sv. Mihovilu arkanđelu. Slijede župne crkve: 1. sv. Jurja u Starom Pazinu; 2. sv. Marka u Kašćergeri; 3. sv. Šimuna i Jude apostola u Tinjanu; 4. sv. Roka u Svetom Petru u Šumi; 5. sv. Jakova apostola u Grdoselu; 6. sv. Petra i Pavla apostola u Kringi i 7. sv. Petra apostola u Trvižu. Markiz a Priè kao feudatar Pazinske grofovije uživa patronatsko pravo nad prepoziturom, zbornom i župnim crkvama.

³⁸ Od 1701. do 1713. godine vladalo je ratno stanje između Austrije i Francuske za španjolsko prijestolje. Borbe su se vodile u Furlaniji i na sjevernom Jadranu, stoga je putovanje i kopnom i morem bilo nesigurno.

³⁹ Usp.: C. De Franceschi, *L'Istria*, n. dj. str. 332 i dalje; G. Kobler, *Memorie*, n. dj., sv. III, str. 208.

Jedna činjenica ispunja žalošću i čemerom biskupovu dušu! Porečka biskupija trpi pravi raskol prouzročen sa strane Carevine, jer se u njezinom dijelu biskupije biskup ne prizna ni za dijeljenje krizme i svećeničkog reda, ni za davanje ženidbenih oprosta, a ni za imenovanje predloženih župnika. Sve su te biskupove vlasti i službe prešle na pazinskog prepozita. Tako se i pokojni prepozit⁴⁰ usuđivao skidati župnike bez suglasnosti s biskupom. I što je najnečuvenije i strano crkvenim kanonima jest to što je ranije biskup redovnim putem sve te ovlasti davao dekanu, a sada ih isti prima snagom same careve diplome imenovanja. Tako taj dekan, bez predočenja primljene diplome biskupu i bez biskupova imenovanja, vrši jurisdikciju nad čitavim onim dijelom biskupije. Stoga biskup traži mjerodavan odgovor sa strane Kongregacije i, pozivajući se na sv. Augustina, ne želi samo vikati na vukove koji opkoljuju ovčinjak, nego uz pomoć Pastira i Gospodina liječiti ovce.⁴¹

Biskup je opširnije obradio Motovun i ovisne crkve i župe. Najprije tumači etimologiju naziva Montona koja dolazi od riječi „mons“ i nastavlja da se Motovun unjehzidio na samom čunku brijega s kaptolom koji broji pet kanonika. Motovunskoga župnika bira gradsko vijeće, kanonici biraju skolastika koji bdije nad stegom triju svećenika, jedog đakona i triju klerika. Crkva matica, posvećena sv. Stjepanu prvomučeniku, posjeduje dragocjene i birane relikvije koje Motovunci posebno časte. Ova crkva vrši duhovnu vlast ne samo nad brojnim crkvicama svoga područja, već i nad 14 župnih crkava i nad brojnim njihovim crkvicama. Kaptol uživa patronatsko pravo nad slijedećim crkvama: 1. sv. Marine u Novakima; 2. sv. Roka u Rakotulama i 3. sv. Ivana Krstitelja u Kaldiru. Komuni biraju župnike za crkve: 1. sv. Roka u Muntrilju; 2. sv. Pankracija u Brkaču; 3. Svih Svetih u Karojbi i 4. sv. Mihovila arkandela u Zamasku.⁴² Sve predložene župnike uvodi u posjed župā biskup, podloživši ih prije ispitu, skladno s pravnim propisima i ovim načelima: 1. kandidati koji se biraju za župe gdje se bogoslužje vrši na latinskom jeziku moraju odgovarati latinski; 2. kandidati koji se biraju za ona mjesta gdje se bogoslužje obavlja staroslavenski (ilirski) moraju odgovarati hrvatski i, u koliko ne poznaju gramatiku, ne pripuštaju se nikako u posjed župe.

15. Vinko Mazzoleni (1731-1741)

Porečki biskup Vinko Mazzoleni poslao je u Rim tri relacije: 1733, 1737. i 1741. godine. U prvoj piše da austrijski dio biskupije, tj. Pazinsku grofoviju, drži kao feud a Priè. U ovom kraju ima pet utvrđenih gradića, deset župa uključujući dvije zborne i jednu prepozituru, zatim 82 područne i poljske crkve, 19 svećenika, 15 klerika, 5026 pričešćenih i 2390 nepričešćenih stanovnika. Postoji jedan pavlinski samostan u Svetom Petru u Šumi i jedan franjevački u Pazinu.

U carskom dijelu biskupije ima zloporaba u vezi s crkvenim imunitetom i biskupovom jurisdikcijom, o čemu su pisali prethodnici. Stranke iz tog dijela biskupije sada

⁴⁰ Pazinac Ivan Fator bio je prepozit od 1703. do 1723. godine.

⁴¹ Ideje prosvjetiteljstva i apsolutizma u austrijskim zemljama pojačale su pokret politike državne Crkve. Habsburzi su tokom ranijih stoljeća sebe smatrali zaštitnicima Crkve, što pod udarom novih ideja nije bilo daleko od zaštitnog gospodstva nad Crkvom i što je doseglo vrhunac u terezijanizmu i jozefinizmu. (H. J e d i n , Velika povijest Crkve, sv. V, Zagreb 1978, str. 432-440). Na našem tlu taj se postupak opaža upravo kod imenovanja pazinskog prepozita i gotovo svih župnika u Grofoviji, gdje su iskonsko pravo naroda Habsburgovci putem patronata uzurpirali i centralizirali, isključivši čak i porečkog biskupa koji je jedini mogao valjano kanonski uvesti u službu pazinskog prepozita. Još 1544. godine podanici Grofovije bili su uložili zajedničku žalbu kralju Ferdinandu I protiv kapetana Mosconija koji je, pozivajući se na carevu povlasticu, sam birao župnike. (Usp.: C. D e F r a n c e s c h i , Storia, n. dj., str. 438-440).

⁴² Izostavljene su župe koje danas nisu obuhvaćene granicama pazinske općine.

se obraćaju biskupu jedino kad ih prisile strogo duhovni slučajevi. Na Dijecezanskoj sinodi, zakonito održanoj prošloga lipnja u katedrali,⁴³ nije bio prisutan nijedan svećenik iz austrijskoga dijela. Taj su kraj biskupi kanonski vizitirali za svako trogodište do 1710. godine, a od tada do danas nijednom. Biskupu nije jasno zašto postoji takvo stanje, ali mu je poznato da je tršćanski biskup pred četiri godine besplatno dobio dozvolu sa strane mletačkih vlasti da smije pohoditi župe svoje biskupije u njihovom dijelu. Biskupu je poznato i to da bi morao isposlovati kod cara dopuštenje za kanonski pohod svojih župa na području Pazinske grofovije, ali ne zna načina: pred godinu dana pokušao je to postići putem pazinskog prepozita kao dekana onoga kraja,⁴⁴ ali se ne nada povoljnom ishodu, a ne usuđuje se obratiti Bečkoj nuncijaturi posredstvom Kongregacije. Biskup, naprosto, ne može podnositi toliku uvredu sa strane Carevine.

U relaciji iz 1737. biskup izvještava da je pohodio u međuvremenu Motovunštinu i ustanovio da se po jedan oltar podigao u crkvama u Motovunu i u Novakima.

Za izvršenje kanonske vizitacije župa u austrijskom dijelu, biskup se 1733. god. i početkom ove godine ponizno obratio caru preko isusovca Vida Jurja Tonnemana koji gaji nadu u pozitivan odgovor, ali ga do sada nema, dapače je prošlog listopada iskrsla još jedna zapreka - carev edikt koji biskup prilaže relaciji. Edikt je kao carev patent upućen iz Beča 20. kolovoza 1736, a grofovijska ga je kancelarija uputila 31. kolovoza svim županima sa zahtjevom da se odluke objave narodu i tekst vrati u kancelariju. Car strogo zabranjuje, skladno s ranijim odlukama, akvilejskom patrijarhu, njegovom koadjutoru, vikaru ili predstavniku, itd., vršenje bilo koje jurisdikcije u austrijskim državama, primanje bez znanja i dozvole regenture u Grazu bilo kakve punomoći, bule i zapovijedi koje mu drago naravi, i još manje provođenje u djelo ili ratificiranje istih. Dapače se svaki takav čin mora dokinuti i odbaciti kao protivan vrhovnoj vlasti nadvojvode. Također je zabranjeno na bilo koji način pozivati podanike ovoga kraja, bilo crkvene bilo laičke, sa strane ordinarija, biskupa ili vikara koji rezidiraju u mletačkoj državi. Svaki podanik koji prekrši ovaj edikt mora biti strogo kažnjen. Zabranjeno je ređenima - austrijskim podanicima - poći na ređenje izvan države, a zainteresirani, da izbjegnju sankcije, neka se obrate Bečkoj nuncijaturi za dobivanje otpusnog pisma (*dimissoriali*).

U posljednjoj relaciji, tj. iz 1741, biskup Mazzoleni piše da u austrijskom dijelu biskupije, tj. u Pazinskoj grofoviji, ima deset župa koje biskup još ne smije pohoditi, iako se u više navrata obratio caru Karlu VI za isposlovanje dozvole. Kapetan Grofovije dao je biskupu do znanja da mu neće dozvoliti pohod tih župa, ako prije ne skine zakonito postavljenog dekana i dekanom imenuje pazinskog prepozita Antuna Vida Franjula, kapetanovog šurjaka, koji je sve poduzimao i, služeći se neistinom, dokazivao da je služba dekana nedjeljiva i neotuđiva od pazinske prepoziture.⁴⁵ Biskupu je sasvim jasno da se radi o preuzetnoj novotariji, nepravdi i prejudiciju za biskupiju. Biskup se žalio bečkom nunciju koji se odvažno bori za slobodu porečke Crkve, ali se rješenje i dalje odgađa.

Novim popisom stanovnika biskup je ustanovio da u mletačkom dijelu biskupije ima 25570, a u austrijskom oko 7000 vjernika; svjetovnih svećenika u oba dijela ima oko 260, a redovnika 80.

⁴³ Sinoda se održala 16-17. lipnja 1733. godine.

⁴⁴ Riječanin, kanonik Franjo Corsi vodio je prepozituru od 1723. do 1761. godine.

⁴⁵ Lovranac Vid Franjul bio je prepozit od 1739. do 1761. godine.

16. Gašpar Negri (1742-1778)

Porečki biskup Gašpar Negri izvještava Svetu Stolicu 1748. godine da u Motovunu postoji hospital⁴⁶ koji je u laičkim rukama i u čije poslovanje biskup nema uvida, kao ni u poslovanje bratovština u mletačkom dijelu, dok, naprotiv, ima pravo uvida u poslovanje hospitalia i bratovština u austrijskom dijelu. U pazinskom kraju živi oko 8000 stanovnika u deset župa koje zajedno tvore jedan dekanat. I motovunski kraj je obuhvaćen jednim dekanatom. U župama gdje se govori talijanski, u liturgiji se upotrebljava latinski jezik, a u onima gdje se govori hrvatski misli se pretežno hrvatski ili se barem poslanica i evanđelje čitaju hrvatski. Među zbornim crkvama drugo mjesto u biskupiji zauzima motovunska koja ima pet kanonika. Ti kanonici imaju pravo izbora i kooptiranja kandidata na ispražnjeno kanoničko mjesto u kaptolu. Imaju i pravo predlaganja kandidata za upravitelje više okolnih ovisnih crkava i župa. Zborna je i tinjanska crkva. Biskup je uspio srediti mnoge sukobe i antagonizme koji su bili nastali između pazinskog magistrata i porečkih biskupa koji kroz 35 godina nisu pohodili župe atustrijskog dijela. Biskup je kanonski pohodio ovaj kraj na veliku radost vjernika, u Pazinu je redio klerike, u svim je župama održao pontifikalne mise, imenovao dekana u osobi pazinskoga prepozita koga je obdario i ovlastima za rješavanje manjih predmeta, dok teže prosljeđuje biskupu.

U relaciji iz 1765. godine biskup izvještava kongregaciju da je 1764. pohodio austrijski dio biskupije i tom prigodom posvetio tri oltara u prepozitskoj crkvi u Pazinu i tri u župnoj crkvi Svetoga Petra u Šumi gdje je ranije bio posvetio i samu crkvu. Za vrijeme te vizitacije biskup se razbolio i morao se vratiti u Poreč, ali mu je susretljivost carice dozvolila da vizitaciju može dovršiti u zgodno vrijeme. U Motovunu postoji hospicij⁴⁷ servita, u Pazinu franjevački samostan, a u Svetom Petru u Šumi pavlinski od kojeg ovisе dva hospicija: jedan na Koruni u austrijskom dijelu, a drugi u mletačkom kod Kanfanara. Biskupija ima od najstarijih vremena vlastiti kalendar koji je bio zajednički u akvilejskoj metropoliji. Prema tom kalendaru pored raznih svetaca naročito se štuje sv. Foška u Žminju, u austrijskom dijelu. Sve župe u biskupiji, osim porečke i rovinjske pod laičkim su patronatom. Svuda se u biskupiji bogoslužje vrši na latinskom jeziku, jedino se u seoskim crkvama propovijeda hrvatski.

17. Ivan Cecotti (1741-1765)

Pićanski biskup Ivan Cecotti uputio je u Rim tri opširne relacije: 1756, 1760. i 1764. godine.

Sažetak relacije: biskup ne može osobno pohoditi Vječni Grad zbog oskudnih prihoda i izričite zabrane civilnih vlasti. Pićanski je biskup do 1752. bio sufragana akvilejskog patrijarha a od 1752. goričkog nadbiskupa. Biskup Cecotti imao je čast da u papino ime preda palij, znak metropolite, goričkom nadbiskupu. Biskup, kanonici i

⁴⁶ Motovunski hospital morao je biti vrlo starog datuma, a ksenodokij još starijega, budući da se djelovanje liječnika spominje već 1330. godine. Hospital je sudjelovao novčanom pomoći kod gradnje crkve i samostana 1584. Bio je temeljito obnovljen 1622. god., a ksenodokij 1651. Vrlo drevnog je podrijetla bila i Bratovština hospitalia ili sv. Ciprijana koja je prigodom ukinuća 1806. posjedovala glavnicu u iznosu od 10799,98 lira. O pazinskom hospitalu biskup Negri ne izvještava ništa, iako je imao, kako sam ističe, pravo uvida i kontrole poslovanja. (Usp.: L. M o r t e a n i , Storia, n. dj., str. 201-208; L. P a p o , Montona, n. dj., str. 183; V. Tonković [et al.], Konture razvoja medicine i medicinske misli u Istri do kraja XIX stoljeća, *Prilozi o zavičaju*, sv. I, Pula 1980, str. 223).

⁴⁷ Hospicij je redovnička kuća koja nije pravi samostan. Hospicij označuje konačište, dom za siromahe, ponekad i hospital.

⁴⁸ Princ Auersperg bio je vlasnik gospoštija Kožljak i Belaj, te kaštelâ Paz i Gradinje. Markgrof a Priè bio je vlasnik Pazinske grofovije. (Usp.: C. D e F r a n c e s c h i , I castelli, n. dj., passim; i s t i , Storia, n. dj., passim).

župnici savjesno i stalno rezidiraju. Biskup je izbivao iz biskupije svega šest mjeseci kad je morao putovati u Ljubljanu i Beč da brani svoja prava i jurisdikciju nad selima Škopljakom i Tupljakom s oko 40 selišta. Ta su prava i jurisdikciju osporavali i svojatali susjedni gospodari — princ Auersperg⁴⁸ i markgrof a Priè. Biskup je od 1748. godine morao voditi dugu i čvrstu borbu s upravom Pazinske grofovije, i trošiti ionako male prihode (oko 160 rimskih škuda) da sačuva i obrani svjetovnu vlast nad svojim feudima.⁴⁹

Biskup je pristankom nadvojvode izdao sinodalnu konstituciju kojom je ograničio staro pravo laičkog patronata s obzirom na predlaganje kandidata za ispražnjene župne beneficije, i naredio pismeno polaganje godišnjih računa župniku, biskupu prigodom kanonske vizitacije, i patronu. Za kandidate crkvenih beneficija biskup je uveo natječaj, te provjeru znanja i sposobnosti sa strane sinodalne komisije. Ovoj se konstituciji usprotivio princ Auersperg, ali je pred Kraljevskim sudom Kranjske izgubio parnicu i bio prisiljen biskupu dopustiti uvid u poslovanje i račune crkvenih beneficija župa Brdo i Čepič, te vikarijata Grobnik i Gradinje. Biskup je zatim isposlovao od carice Marije Terezije godišnju rentu u iznosu od 300 njemačkih forinti.

U biskupiji postoji jedna zborna crkva u Gračišću sa župnikom, dva kanonika i dva nadarbenika koji pored pastve prostrane župe poučavaju dječake gramatiku. Župnik upravlja i hospitalom koji je dao testamentarno osnovati i otvoriti domaći svećenik Martin Milotić.⁵⁰ Župnici savjesno vode matične knjige i nedavno uvedenu knjigu stanja duša (*Status animarum*). Svi župnici šalju na Kuriju godišnji izvještaj o stanju u župama, te o broju, spolu i dobi župljana. U svim sakristijama izvješeni su tabelarni popisi blagdana, procesija, godišnjice posvete crkve, misa za dobrotvore i obveza iz zaklada i ostavština. Župnici savjesno propovijedaju svake nedjelje i blagdane, svake nedjelje katehiziraju djecu, te u adventsko i korizmeno vrijeme održavaju posebne nagovore odraslima. Izvanredne propovjednike izabiru župnici dogovorom s narodnim starješinama i uz pristanak biskupa.

Biskup nabraja župe svoje biskupije koje su sve u austrijskom dijelu, osim Grimalde koja je u mletačkom. Svih crkava zajedno s katedralom ima 63. Narod živi raspršen po selima, poljima i vinogradima. Iako je primitivan i neuk, ipak je dobrog vladanja i sklon pobožnosti, bez većih poroka i sablazni. Opaža se sklonost osveti, proklinjanju i zaklinjanju. Biskupija broji oko 12000 stanovnika koji su većinom

⁴⁹ Sela Škopljak i Tupljak.

⁵⁰ Gračišćanin Martin Milotić, župnik Brda, oporučno je ostavio 1734. godine 29000 lira (oko 6500 forinti) s izričitom voljom da se u Gračišću otvori hospital ili dom za siromahe iz područja župe i da se isti mora uzdržavati od samih kamata. Hospital je počeo humanim djelovanjem tek 1778. godine i mogao uzdržavati 12 osoba i jednu kuharicu. Ispočetka su godišnji izdaci iznosili 2210 lira, a kamate su bile oko 2580 lira. Štićenici su pored stana i hrane dobivali i 82 lire u novcu godišnje od 1789. god. dalje. I Pazinska grofovija je istim štićenicima dijelila od 1839. do 1845. novčanu pomoć u iznosu od 45 novčića (karantana) do 1,5 forinta, ali se istodobno uplatala u poslovanje hospitala. Hospital je bio povjeren upravitelju čije su poslovanje nadzirali župnik i jedan od domaćih sudaca. Inventar hospitala bio je bijedan: 7 kreveta, 14 pokrivača, 1 plahta, 1 kotao od 12 bokala, 1 lanac ili komoštre za ognjište, 1 brenta i 1 kabao za pranje rublja. God. 1830. državna je komisija ustanovila manjak u poslovanju u visini od 414,28 forinata kojega su nasljednici pokojnog upravitelja Servola Martinića na temelju sudske presude morali podmiriti hospitalu. Listajući matične knjige umrlih ustanovio sam da je 1817. umrlo od gladi 55 od ukupno 98 župljana. I 1829. vladala je glad u Istri, ali u Gračišću od 53 umrla nijedan nije umro od gladi, jer je Servolo Martinić narodu dijelio novac hospitala za kupovanje hrane. Za taj humani čin kruti propisi poreznika nisu imali razumijevanja. Poslije 1845. godine upravitelj je mogao slobodnije raspolagati novcem hospitala u korist siromaha i siromašnijih obitelji u župi. Tako je već 1849. godine preko 90 pojedinaca i obitelji primalo novčanu pomoć. God. 1856. hospital se preselio u drugu, veću zgradu, a djelovao je do svršetka prvog svjetskog rata.

učlanjeni u mnogobrojne bratovštine. Prihodi bratovština sastoje se od vina, žita i malo ulja, što je sve nedovoljno za uređivanje bratovštinskog oltara ili crkvice.⁵¹

18. *Aldrago de Piccardi (1766-1785)*

Pićanski biskup Aldrago de Piccardi uputio je za vrijeme svoga biskupovanja tri relacije Svetom ocu i to 1770, 1775. i 1780. godine.

Biskup Aldrago, pjesnička duša, bio je posljednji pićanski biskup i relacije mu zvuče kao labudi pjev male, ali drevne biskupije. Bila je vruća biskupova želja da osobno pohodi Vječni Grad i preda izvještaj o stanju maloga stada, ali mu je to bilo nemoguće iz više razloga: poodmakla dob, teškoće putovanja, zapreke i ometanje civilnih vlasti koje sve teže dopuštaju i samu vizitaciju župa. Biskup se zgraža kako je moguće da se svjetovna vlast miješa u strogo duhovne crkvene poslove propisivanjem modaliteta kanonske vizitacije župa u austrijskom dijelu biskupije i odugovlačenjem reskripta sa strane mletačkog Senata glede vizitacije župe Grimalda. Prema relaciji iz 1775. godine biskupija je imala 12 župa, 5 kuracija, 68 crkava, 109 oltara, oko 8000 stanovnika i 1 pavlinski samostan s pet monaha. U biskupiji nema sjemeništa, već jedan svećenik-pedagog podučava mladež. Bogoslovi studiraju u Rijeci, Ljubljani, Gorici, Grazu i Beču. Crkvenim dobrima upravljaju laici koji biskupu ne dopuštaju uvid u poslovanje. Župnici i kurati rezidiraju, savjesno vrše dužnosti i sve župničke poslove, te im biskup nema što prigovoriti kao ni bogoslovima. Biskup u nastavku piše kako je bolna i žalosna činjenica što se „Njegovo apostolsko veličanstvo“ upliče u duhovne poslove Crkve i donosi propise i sankcije u vezi s vodstvom duša, kao što su: crkveni imunitet, povlastica kanona cenzure i druge crkvene kazne; što je upravljanje crkvenim приходima i nabožnim zakladama oduzeo kompetenciji biskupa; što je zabranio provedbu bule „In coena...“⁵² Biskup moli upute kako provesti u djelo odluke suspendirane bule.

U posljednjoj relaciji (1780) biskup piše da je konačno ishodio dopuštanje sa strane državnih vlasti za vizitiranje svih župa u biskupiji. Za vrijeme kanonskog pohoda župa, biskup je obolio zbog velikog napora kojemu je bio izložen. Biskup se, naime, nije smio zadržavati u pojedinoj župi više od 24 sata, te je stalno bio u pokretu jašući na konju po nezgrapnim putovima do seoskih crkava. Stigavši u župu biskup se prije podne susretao s narodom, zatim bi držao nagovor i službu božju, podijelio krizmu i obavio druge dužnosti, a poslije podne se jedva uspio sastati s klerom i narodnim starješinama.

Biskup de Piccardi se kao povjesničar kritički odnosi prema predaji i pisanju svojih prethodnika da pićanska biskupija postoji od Konstantinovih vremena: on ne os-

⁵¹ U župnom arhivu u Gračišću čuvaju se imovno-poslovne knjige svih crkava i bratovština u koje je biskup Cecotti prigodom kanonskog pohoda župe 1744. i 1745. godine vlastoručno upisao odredbe glede pravilnijeg vođenja računa, utjerivanja dugova i trošenja bratovštinskih proizvoda u naravi. Više o tome usp.: I. G r a h , *Izvještaji pićanskih biskupa Svetoj Stolici: (1589-1780)*, *Croatia Christiana periodica*, br. 6, Zagreb 1980, str. 13 i 22, bilješka 57.

⁵² Papa Pavao III uvrstio je 1536. god. u bulu *In Coena Domini* propis koji je evropskim vladarima zabranjivao primati nekatolike. Pojedini vladari bili su uveli još ranije tzv. *placetum regium* ili *exequatur* ili *jus retentionis* kojim su prihvaćali ili odbijali provedbu papinskih bula u granicama svojih država (H. J e d i n , *Velika povijest Crkve*, sv. V, str. 300 dalje). Mletačka je republika 1559. uskratila *placet* navedenoj buli. Bula je bila proširena 1581. godine i čitala se svake godine na Veliki četvrtak za vrijeme papinih obreda. Prijetila je izopćenjem iz Crkve npr. gusarima, prodavačima oružja Turcima, otimačima brodolomaca, vladarima koji su nametali nove poreze ili otežavali ranije, itd. Evropski monarsi, predvođeni Bourboncima, konačno su prisilili papu Klementa XIV da 1774. ukine bulu *In Coena Domini* (H. J e d i n , *Velika povijest*, n. dj., passim; L. T o d e s c o , *Storia della Chiesa*, vol V, Torino 1951, passim). I biskup jedne male biskupije osjeća posljedice terezijanizma.

porava drevnost biskupije, ali joj na temelju proučenih dokumenata posticipira osnutak na početak VI stoljeća. Otada datira i kronotaksa biskupa koju je on sastavio.

Pićanska biskupija prostire se u Pazinskoj grofoviji, pod vlašću carice udovice Marije Terezije. Biskupija je malena, skoro okrugla, graniči sa sjevera s tršćanskom, sa zapada s porečkom, a s juga i istoka s pulskom biskupijom. Prema pisanju ranijih biskupa, biskupija je nekada bila bogata i prostrana, ali je s vremenom, uslijed rata, došla u jadno stanje. Činjenice, naprotiv, svjedoče da je ona uvijek bila siromašna. Prihodi joj se sastojе od malo vina i žita. Biskup je od same carice uspio isposlovati beneficij u Gologorici. Biskup je gospodar Gologorice, Škopljaka i Tupljaka, uživa neka zemljišta u Pićnu te od pamtivjeka dobiva i nešto u naravi od stanovnika Gračišća i Pićna.⁵³ Susjedni feudanci ometaju biskupa u posjedu njegovih imanja, stoga je prisiljen da sudskim putem brani svoja prava. Pored Pićna biskupija ima 12 župa i 5 kuracija, zapravo su to sela raspršena po vinogradima. U Grimaldi crkveni se dekreti i sankcije smiju primjenjivati jedino ako ih prethodno odobre mletačke vlasti.⁵⁴

Poslije Pićna najčasnije je Gračišće po broju svećenika i po statusu utvrđenoga grada (*Oppidum*): ima zborni kaptol koji se sastoji od nadžupnika i dvaju kapelana s naslovom kanonina. Župna je crkva prostrana i lijepa, posvećena je sv. Vidu, Modestu i Krescenciji mučenicima, ima pet oltara i dvije krasne kapele. U kapeli s lijeve strane, posvećenoj Gospi od ružara, nalazi se ormarić sa svetim moćima koje biskup nije uspio provjeriti zbog kratkoće vremena. Crkva posjeduje više moćnika, lijepih kaleža, pokaznica, ciborija, srebrnih lampi i svijećnjaka kao i bogatih paramenata. Biskup je zabranio ukop pokojnika u tri grobnice u župnoj crkvi doklegod se ne zamijene kamene nadgrobne ploče.⁵⁵ Župa Gračišće⁵⁶ ima 16 crkava. Za vrijeme zadnje vizitacije biskup je posvetio crkvicu sv. Pankracija u Gračišću, oltar sv. Marije Magdalene u Krbunama i dva oltara u Novakima.

Što se klera tiče, vrlo je aktivan u pastvi i uzoran u svakom pogledu. Sastaje se na mjesečne konferencije u katedrali pod vodstvom generalnog vikara. Tako je iz biskupije nestalo ranijeg neznanja. Prije vazmenog dijeljenja sakramenata provjerava se znanje i sposobnost vjernika. Na vizitaciji biskup nije dospio pregledati poslovne knjige crkvenih beneficija zbog kratkoće vremena i svojatanja toga prava sa strane civilnih vlasti.

U biskupiji je ranije djelovalo 77 bratovština, ali su samo četiri bile kanonski utemeljene: bratovština Duha Svetoga i Presv. olt. sakramenata u Gračišću, i one Duha Svetoga i Svete krunice u Pićnu. Svaka bratovština ima ili svoju crkvicu ili svoj oltar u crkvi; bratimi obrađuju zemlju, ali potroše ili podijele plodove. Biskup je bio prisiljen ukinuti neke bratovštine zbog zloporaba, dok druge mora tolerirati jer posjeduju neka sumnjiva pravila i odobrenja. U Gračišću postoji hospital s bijednim prihodima, tako da su štićenici primorani prosjačenjem osigurati sebi hranu.

Svih crkava u biskupiji ima 68, oltara 109, svećenika 34, pričešćenih stanovnika 5360 i jedan pavlinski samostan s pet redovnika. U biskupiji nema nevjernika, ino-

⁵³ Sva su ta prava taksativno navedena u Urbaru pićanske biskupije. (Usp.: *VHARP*, sv. XVI, str. 265-280).

⁵⁴ Trebalo je prije isposlovati pristanak državnih vlasti. Vidi bilješku broj 52.

⁵⁵ Biskup opisuje crkvu koja je bila u fazi obnavljanja i proširivanja.

⁵⁶ Danas postoje ove crkve: župna sv. Vida, zatim sv. Blaža i Fumije, sv. Antuna, Majke Božje na Placu, Žalosne Gospe na Kalvariji, sv. Apolonije, sv. Jurja i Svetoga Križa. Postoje lokaliteti nestalih crkava: sv. Pankracija, sv. Leonarda, sv. Jelene, sv. Šimuna, sv. Kristofora, sv. Trojice, sv. Cecilije i sv. Endre (!).

vjeraca, javnih grešnika ni većih poroka. Postoji navika proklinjanja, uklinjanja (*maledictio, imprecatio*) i nepotrebnog izgovaranja imena božjega. Raširena je i sitna krađa.

Biskup stalno rezidira u biskupiji, ima povlasticu ređanja stranih kandidata izvan propisanog vremena, ne zna govoriti hrvatski,⁵⁷ ali ga u tome nadomještaju pouzdani svećenici.

R i a s s u n t o

IL PISINESE NELLE RELAZIONI DEI VESCOVI PETINESI E PARENTINI ALLA S. SEDE (1588-1780)

Le relazioni ad limina dei vescovi parentini che ressero la diocesi dal 1588 al 1778, cioè de Nores, Lipo-mando, i fratelli, Tritonio, del Giudice, Caldana, Adelasio, Vaira, de Grassi, Mazzoleni e Negri come quelle dei vescovi petinesi dal 1570 al 1785, cioè Reitgartler, Zara, Coronini, Marenzi, Vaccano, Raunach, Gaus, Cecotti e Piccardi presentano un saggio documentario di varie notizie e fatti saputi, scoperti e trattati durante e dopo le visite pastorali alle singole parrocchie e nei sinodi diocesani. I primi inviarono alla Congregazione del Concilio 38 i secondi 24 relazioni.

Le diocesi Pićan (Pedena) e Poreč (Parenzo) erano divise in due parti dal confine austro-veneto, confine da principio aperto, confine in alcune parti incerto e spesso pericoloso, confine che divideva lo stesso popolo in „reali“ e „veneti“, confine che durante tese relazioni tra i due stati troncava ogni contatto del vescovo con il clero e i fedeli oltre confine.

I primi vescovi parlano della dilagazione del protestantesimo e delle contromisure adottate per estirpare l'eresia, specialmente nella parte austriaca con l'aiuto del braccio secolare; parlano di superstizione importata specialmente dai fuggiaschi croati, dalmati, montenegrini, albanesi, greci e cipriotti, molti dei quali di religione ortodossa; parlano di bilinguismo nella liturgia, cioè della lingua latina e veteroslava da loro chiamata illirica; parlano di grande penuria di libri liturgici glagolitici e di clero croato, anzi il de Nores desiderava aprire a Parenzo un seminario glagolitico; parlano con compassione del popolo in maggioranza povero e incolto.

I vescovi titolari delle rispettive diocesi dopo la cosiddetta guerra degli Usocchi (1617) riferiscono sul deplorabile stato economico in cui versavano il popolo e il clero in conseguenza delle subite scorrerie, devastazioni dei raccolti, incendi di case, tuguri e chiese campestri, vendette e spargimento di sangue innocente perfino di sacerdoti e religiosi lungo il confine; riferiscono sullo stato demografico, penoso per lo spopolamento e continuo esodo dei sopravvissuti.

Gli ultimi vescovi si lamentano dell'ingerenza dalla cattolicissima casa imperiale d'Austria negli affari strettamente ecclesiastici e spirituali.

Preveo: *Ivan Grah*

⁵⁷ Aldrago de Piccardi bio je jedini biskup u Pićnu koji je u relacijama pisao da zna govoriti hrvatski. Bio je rodom iz Trsta gdje se bavio poviješću i arheologijom kao i sređivanjem Državnog arhiva. Kao pićanski biskup nastojao je pokupiti i otieta zaboravu povijesne podatke o drevnoj biskupiji i o svojim prethodnicima.